

MISCEL·LÀNIA

PRÀCTIQUES SOCIALISTES I NACIÓ A LES ILLES BALEARS (1931-1936)

SOCIALIST PRACTICES AND NATION IN BALEARIC ISLANDS (1931-1936)

Aurelio Martí Bataller
Universitat de València

Resum: El present article analitza el rol de la cultura política socialista en la construcció social de la identitat nacional espanyola. Es prenen com a marc geogràfic i període cronològic les Illes Balears i la Segona República, mentre que la premsa socialista constitueix la font principal d'informació. L'estudi se centra en els actes de sociabilitat recollits i valorats a dita premsa. La hipòtesi que es manté és que el socialisme va ser un actiu agent en la socialització de la idea d'Espanya a través dels distints actes i pràctiques rituals, lúdiques i polítiques que duia a terme.

Paraules clau: Identitat nacional, socialisme, cultura política, Segona República, Espanya.

Abstract: This article analyses the role of the socialist political culture in the social construction of Spanish national identity. The Balearic Islands and the Second Republic are the geographical and chronological frames, while the socialist press is the main source of information. The study focuses on the sociability acts gathered and valued in that press. The hypothesis sustained is that the socialism was an active agent in the socialization of the idea of Spain through the different ritual, recreational and political acts and practices that it carried out.

Keywords: National identity, Socialism, political culture, Second Republic, Spain.

Introducció

El present article analitza el rol de la cultura política socialista en la construcció social de la identitat nacional espanyola. Es pren com a marc geogràfic i període cronològic les Illes Balears durant la Segona República, mentre que *El Obrero Balear* i *Justicia Social*, setmanaris del Partit Socialista Obrero Español (PSOE) a Mallorca i Menorca respectivament, constitueixen la principal font d'informació. L'estudi, centrat en els actes de sociabilitat recollits i valorats a dita premsa, sosté que el socialisme va ser un agent actiu en la socialització de la idea d'Espanya a través dels distints actes i pràctiques rituals, lúdiques i polítiques que duia a terme.

Així doncs, l'article pretén fer una contribució a l'estudi del paper jugat per les cultures polítiques —la socialista en aquest cas— al procés de nacionalització a Espanya, precisament una de les línies d'investigació que la historiografia ha assenyalat com a potencialment fructíferes a l'hora d'aproximar-se al fenomen nacional espanyol.¹ Al respecte, cal ser conscients dels límits i la natura de la recerca. L'estudi se circumscriu al cas de les Illes Balears, on el PSOE era lluny de constituir una força dominant, tot i la dinàmica de creixement sindical i polític de la Segona República que el convertiria, juntament amb UGT, en la força obrera hegemònica.² Igualment, cal esmentar que s'analitzen només alguns dels ritus i de les activitats polítiques i recreatives empenyades pels socialistes, però enteses com una part significativa dels elements que modelaven la cultura política del socialisme, la seua visió compartida del món,

així com la identitat que es podia bastir a partir d'aquesta.³

Per últim, el balear pot ser un espai especialment rellevant atès que, tot i que no és possible entrar en detall, durant el primer terç del segle XX, a Balears va existir un regionalisme fortament influït pel catalanisme i es van desenvolupar discursos i propostes sobre la identitat balear, la seua existència —o no— com a ens diferenciat, l'encaix dins la nació espanyola, la catalanitat de les illes, etc.; tot això, a més, en un context de domini lingüístic català en els usos orals del conjunt de la població.⁴ El període republicà va contribuir a fer visibles aquells debats. En relació amb aquestes qüestions, diferents investigacions han indicat que el Partit Socialista, ja en temps de la Restauració, hauria estat un focus difusor de patriotisme espanyol, hostil al mallorquinisme polític i adscrit a posicions centralistes.⁵ D'aquesta manera, és necessari aprofundir en aquell «espanyolisme»; anar més enllà dels postulats polítics sobre l'articulació territorial del poder estatal per a conèixer millor com podia difondre la simbologia i discursos associats a la nació espanyola.

Així, l'article s'organitza en tres apartats. Inicialment es repassen algunes de les activitats de reivindicació, educació i esbarjo desenvolupades pels socialistes; en segon lloc, s'observa l'actitud socialista cap a les festivitats d'àmbit nacional espanyol i també local i regional; finalment, s'atén a la visita del president de la República Niceto Alcalá Zamora a Balears, com un fenomen extraordinari en el qual els socialistes prengueren part.

¹ Xavier Andreu, «Nacionalismo español y culturas políticas. El comienzo de una buena amistad», *Historia y Política* 34 (2015), p. 355-381.

² Sobre el socialisme a les Illes Balears, Pere Gabriel, *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Lavínia, 1973; del mateix autor, *El moviment obrer a les Illes Balears (1869-1936)*. Palma: Documenta Balear, 1996; Albert Comas, Joan Huguet i Manel Santana, *Història de la UGT a les illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma: Documenta Balear, 2004.

³ Seguim Serge Berstein, «Nature et fonction des cultures politiques», Serge Berstein (dir.), *Les cultures politiques en France*. Paris: Éditions du Seuil, 2003, p. 11-36.

⁴ David Ginard, *Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals de República, guerra i resistència, volum III*. Palma: Documenta Balear, 2018, p. 360.

⁵ Isabel Peñarrubia, *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona: PAM, 1999, p. 134-135; Bartomeu Carrió i Antoni Marimon, *El nacionalisme a Mallorca*. Palma: Perifèrics, 2003, p. 62.

Política, cultura i nació. Rituals socialistes i identitat nacional

Quan hom parla de rituals obrers i socialistes, resulta indefugible l'al·lusió al Primer de Maig, una fita que, juntament amb la Comuna de París de l'any 1871 o la mort de Marx, va ser integrada en el calendari festiu i reivindicatiu dels moviments socialistes com a expressió de l'internacionalisme proletari.⁶ Els socialistes balears aprofitaren aquell dia per a manifestar-se, fer mítings, entregar demandes als poders públics, i també realitzar sortides al camp i vetllades artístiques amb música i teatre. En conjunt, es tractava d'escenificar la força obrera i confraternitzar.

Ara bé, les ressenyes anuals dels actes mostren que l'obrerisme va conviure amb referents nacionals espanyols i elements de la cultura popular de masses del moment. Així es va posar de manifest de forma cridanera l'any 1931, quan la data va ser aprofitada pel PSOE per a celebrar la proclamació de la República i reclamar l'adhesió patriòtica a aquesta. Així ho van fer tant el jove Ramón García Galán com el veterà Joan Montserrat Parets, en considerar la República l'alliberament popular espanyol d'una opressió secular i demandar la defensa i engrandiment del nou règim.⁷ Com explicava el valencià Vicente Lacambra a *El Obrero Blear*, havia caigut la «losa aplomante que agobiaba el cuerpo nacional» i la nació era ja lliure.⁸ El poble espanyol despertava, i el socialisme s'adheria al projecte de renovació nacional republicana. Aquella era la idea retratada des d'Eivissa l'any següent, quan les celebracions del Primer de Maig provarien la germanor de l'illa amb els proletaris mallorquins i es participava ensems del vent «de regeneración que recorre España entera».⁹ Se-

gons s'aprecia, amb cert regust regional —tot i que sense al·ludir a altres illes com Menorca—, l'obrerisme socialista s'alineava amb la nació, en una data tan significativa com el Primer de Maig, com a programa de transformació confrontat a l'Espanya monàrquica.¹⁰

De fet, la dimensió regeneradora nacional del projecte polític socialista i la identificació de l'obrerisme amb Espanya va reaparèixer l'any 1934, de la mà del manifest de les direccions del PSOE i UGT reproduït per *El Obrero Blear*. Allí s'explicava que, en el context de lluita contra el feixisme a Europa i a Espanya, es feia realitat l'axioma marxista de la convergència dels interessos obrers amb els de la nació, ja que «sólo el interés de la masa trabajadora se confunde con las conveniencias urgentes e inaplazables de España»; la unitat obrera antifeixista es realitzava «en el sentimiento de salvar sus conquistas y dignificar a España».¹¹ Per tant, allunyat cronològicament i políticament dels primers temps republicans, romanien la identificació obrera nacional.

De segur que plantejaments semblants es repetien en els mítings i actes realitzats, en els quals, a més, la simbologia nacional espanyola republicana —banderes, *Himne de Riego*, imatges de Fermín Galán i Ángel García Hernández— proliferaven constantment en els municipis balears.¹² Però, entre els actes del Primer de Maig existia una vessant més lúdica consistent, per exemple, en vetllades artístiques o concerts i balls. En aquest sentit, cal al·ludir al repertori musical que acostumaven a programar els socialistes balears, dins el qual, com cabria esperar, *La Internacional* seria la peça per excel·lència; una cançó que, per cert, contenia xicotetes variacions en la lletra segons països,

⁶ L'estudi més complet per a Espanya a Lucía Rivas, *Historia del 1º de mayo en España desde 1900 hasta la Segunda República*. Madrid: UNED, 1987.

⁷ Ramón García Galán, «Ante el 1º de Mayo», *El Obrero Blear* 1532 (1 de maig de 1931), p. 7; Joan Montserrat Parets, «Nuestra respuesta», *El Obrero Blear* 1532 (1 de maig de 1931), p. 2.

⁸ Vicente Lacambra, «1º de Mayo», *El Obrero Blear* 1532 (1 de maig de 1931), p. 2.

⁹ J.C.D., «Primero de Mayo», *El Obrero Blear* 1584 (1 de maig del 1932), p. 5.

¹⁰ Marta García Carrión, «Cultura nacional y nacionalismo español», Carlos Forcadell i Manuel Suárez Cortina (coords.), *La Restauración y la República, 1874-1936*. Madrid-Saragossa: Marcial Pons-PUZ, 2015, p. 169-198.

¹¹ «Manifiesto del P.S.O y U.G.T.», *El Obrero Blear* 1687 (1 de maig de 1934), p. 2.

¹² Vegeu els casos de Palma i Capdepera a «La Jornada del Primero de Mayo», *El Obrero Blear* 1585 (6 de maig del 1932), p. 3; Marratxí a «De Marratxí», *El Obrero Blear* 1586 (13 de maig del 1932), p. 5; Palma de nou a «El 1º de Mayo en Palma», *El Obrero Blear* 1688 (5 de maig del 1934), p. 2.

cosa que donava peu a interpretacions nacionals diferents.¹³ No obstant això, en les celebracions del Primer de Maig, com en molts altres actes, el repertori musical no va consistir exclusivament en himnes proletaris i/o polítics com *La Marsellesa* —també part del repertori musical del moviment socialista¹⁴—, sinó que van proliferar peces i ritmes populars i, sovint, representatius del nacionalisme espanyol musical.

En aquest sentit, els socialistes balears es van comportar de forma similar a llurs companys de partit.¹⁵ A més de cuplets i orquestrines per a amenitzar balls populars, els socialistes balears van recórrer amb profusió a música d'inspiració regional espanyola i, sobretot, a la sarsuela. En les celebracions del Primer de Maig es van escoltar peces com *Maruxa*, *Los claveles*, *Luisa Fernanda* o *Molinos de Viento*, entre altres;¹⁶ a la inauguració de la temporada al Teatre de la Casa del Poble de Mallorca, l'any 1931, va sonar *La Dolorosa* de Tomás Bretón;¹⁷ el mateix any, durant la commemoració de la mort de Pablo Iglesias es va interpretar *La Viejecita*, fragment d'una sarsuela ambientada

a la Guerra del Francès;¹⁸ l'any 1933, amb la finalitat de recaptar fons per a les eleccions, *Por una mujer (Carretera Castellana)*, *La del Soto del Parral* i fragments d'*El Barbero de Sevilla* van ser les peces escollides pels socialistes a Palma en diverses vetllades.¹⁹

A més d'això, les organitzacions corals obreres, com Lirio Rojo o l'Orfeó Proletari de Mallorca, van combinar en el seu repertori composicions com *La Internacional* amb música sorgida sota l'impuls de moviments regionalistes com el catalanisme. Segons explicava el líder socialista Alexandre Jaume, el citat orfeó assajava l'estiu de 1936 *La Balanguera* i *L'emigrant*, poemes de Joan Alcover i Jacint Verdaguer musicats per Amadeu Vives; també Joana Lladó i Font va explicar que juntament a *La Internacional* i *La Marsellesa*, solien cantar cançons populars del moment com *Muntanyes Pirenaiques*, *La Balanguera* i *L'emigrant*.²⁰ Per a Jaume, allò era un encert ja que eren cants populars vernacles mitjançant els quals «se proyecta el alma mallorquina». ²¹ Al respecte, encara que no hi ha l'espai en aquest article per a aprofundir-hi, esmentar que el cas de Jaume —com també pogué succeir en certa manera amb Andreu Crespi— va ser el d'un obert catalanisme particular en el context del socialisme balear que el va menar a afirmar sense embulls la catalanitat ètnica i nacional de les Illes Balears.²²

¹³ Si en francès es cantaria «C'est la lutte finale/ groupons-nous et demain/ L'internationale/ sera le genre humain»; en anglès es canviava la darrera frase per «The International/ unites the human race»; mentre els alemanys dirien «La Internacional/ lluita pels drets de l'Home»; Kevin Callahan, *Demonstration culture. European socialism and the Second International, 1889-1914*. Leicester: Troubador Publishing, 2010, p. 153. A Espanya, per la seua part i encara que pogués haver-hi variacions, es cantaria «Agrupémonos todos/ en la lucha final/ y se alcen los pueblos/ por La Internacional».

¹⁴ Michel Ralle, «La fête militante: l'espace festif des ouvriers à l'épreuve de l'identité sociale (1850-1920)», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne* 30-31 (1999-2000), p. 67-80. Un treball recent sobre *La Marsellesa* a Espanya a Marie-Angèle Orobon, «La Marsellesa: ¿Un himno revolucionario español? (1808-1931)», Carlos Colado (ed.), *Himnos y canciones. Imaginarios colectivos, símbolos e identidades fragmentadas en la España del siglo XX*. Granada: Comares, 2016, p. 175-190.

¹⁵ Aurelio Martí, «Prácticas musicales e identidad nacional en el socialismo español durante la Segunda República», *Historia Social* 85 (2016), p. 83-99.

¹⁶ Vegeu les programacions recollides a *El Obrero Balear i Justicia Social* de cada anualitat.

¹⁷ «Teatro Casa del Pueblo», *El Obrero Balear* 1504 (20 de febrer del 1931), p. 3.

¹⁸ «En honor de Pablo Iglesias», *Justicia Social* 19 (12 de desembre del 1931), p. 2.

¹⁹ «Teatro Casa del Pueblo», *El Obrero Balear* 1659 (6 d'octubre del 1933), p. 5; «La velada del pasado sábado», *El Obrero Balear* 1661 (20 d'octubre del 1933), p. 4.

²⁰ Entrevista recollida per David Ginard, *Treballadors, sindicalistes i clandestins. Històries orals del moviment obrer a les Balears (1930-1950)*, Volum I. Palma: Documenta Balear, 2012, p. 75-77; Manuel Santana, *Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)*. Palma de Mallorca: Leonard Muntaner, 2007, p. 139. Aquest darrer indica la interpretació de *La Balanguera* per part dels orfeons obrers.

²¹ Alejandro Jaume, «El Orfeón Proletario», *El Obrero Balear* 1801 (17 de juliol del 1936), p. 1. Vegeu també, «Las juventudes Socialistas y Comunista unificadas de Palma celebran su fusión con un Mitin en la Casa del Pueblo, amenizado por el Orfeón Lirio Rojo», *El Obrero Balear* 1793 (22 de maig del 1936), p. 2.

²² Vegeu les biografies i alguns reculls de texts a Alexandre Font Jaume, *Alexandre Jaume*. Palma: Ajuntament de Palma, 1987; i del mateix autor, més recentment, *Alexandre Jaume Rosselló (1879-1937)*. Palma: IEB/Lleonard Muntaner, 2011.

Cal remarcar que la sarsuela va ser un gènere musical reeixit, plenament inserit en la cultura de masses de l'Espanya del primer terç del segle xx i d'importància en la construcció de la identitat nacional espanyola. Des de mitjan segle XIX, el seu revifament es va veure alimentat per la càrrega nacionalista espanyola que fornía els arguments i escenaris recreats, en els quals l'evocació i ambientació regional(itzada) de la nació espanyola va tenir un fort pes —com també l'arquitectura regionalista va caracteritzar l'estil i ornamentació de la Casa del Poble de Palma i de moltes edificacions socialistes del conjunt d'Espanya—. ²³ Alhora, i malgrat l'existència de fortes polèmiques, la sonoritat de la sarsuela va ser associada cada cop més a allò autènticament espanyol. ²⁴

Així, les organitzacions socialistes balears posaven a l'abast de la militància els discursos musicals del nacionalisme espanyol i alguns dels sons i autors del canó musical espanyol del moment. D'aquesta manera el socialisme es feia ressò de moltes de les composicions que sonarien en cafès i teatres. La intencionalitat expressa podia no ser aquesta i, a més, la recepció de la música per part de les bases socialistes resta una incògnita. No obstant això, aquella va ser una tendència constant gens nova en la dècada del 1930. Per exemple el 1928, a Palma, l'ahambrisme de Jesús de Monasterio i composicions de guitarra de Ferran Sor van ambientar la celebració del dia dels treballadors, ²⁵ mentre que l'any 1924, s'havien escoltat cuplets

amb la «peculiar picardia» d'Anita Ramis. ²⁶ A més al desè aniversari de l'afusellament de Francesc Ferrer i Guàrdia a la Casa del Poble de Palma, a més de milongues, de nou va sonar *La Dolores* i l'Himne de l'Exposició Regional Valenciana de Josep Serrano. ²⁷ D'aquesta manera, d'una banda, el Primer de Maig, com d'altres rituals socialistes, s'adaptava a la realitat i el gust popular, alhora que podia ancorar-se en identitats múltiples. D'una altra banda, els socialistes a les Illes Balears, com a la resta d'Espanya, potenciaven una homogeneïtzació de la cultura política socialista a través de la realització d'actes i l'execució de cançons similars, que no escapaven dels gusts de l'esfera cultural de masses nacional espanyola. ²⁸

Aquella dinàmica suposaria una contribució des del socialisme a la forja de dita esfera cultural, a la seua articulació a l'àmbit nacional i a la difusió d'imaginariis culturals en l'esfera pública que apuntaven en última instància a la nació espanyola com a referent i que, en el cas de cançons amb lletra —també les obreres— en general s'entonaven en castellà. ²⁹

Una cosa similar es pot aventurar respecte a la literatura. En aquest aspecte, les pràctiques socialistes tampoc constituïren una alternativa clau a les tendències dominants. En el conjunt del PSOE, una finalitat clara de la lectura era la formació ideològica de l'obrer, de manera que es promovia la lectura d'assajos de Marx, Lenin o Iglesias, entre d'altres. Tanmateix, les preferèn-

²³ Francisco De Luis i Luis Arias, *Las Casas del Pueblo socialistas en España (1900-1936)*. Barcelona: Ariel, 1997; Pere Gabriel, «La Casa del Poble de Palma. Referències generals i notícies a Catalunya i Espanya», David Ginard (coord.), *La Casa del Poble i el moviment obrer a Mallorca (1900-1936)*. Palma: Lleonard Muntaner, 2016, p. 11-27.

²⁴ Sobre la sarsuela i el seu pes en la construcció de l'imaginari nacional espanyol, vegeu Celsa Alonso *et alii*, *Creación musical, cultura popular y construcción nacional en la España contemporánea*. Madrid: ICCM, 2010; Margot Versteeg, *De fusiladores y morcilleros. El discurso cómico del género chico*. Amsterdam: Rodopi, 2000; Clinton D. Young, *Music theatre and nationalism in Spain, 1880-1930*. Baton Rouge: Louisiana State University, 2016.

²⁵ «El 1° de Mayo en Palma», *El Obrero Balear* (4 de maig del 1928). Citat per Francisco de Luis i Luis Arias, *Las Casas del...*, op. cit., p. 204.

²⁶ Antoni Nadal, *Rituals obrers i avalots estudiantils a Mallorca (1890-1980)*. Palma: Documenta Balear, 2015, p. 39.

²⁷ *Ibid.*, p. 50. També María del Pilar Pérez, «La difusión de la cultura a través de algunas publicaciones obreras de Mallorca en los años veinte», Arnau Company, Jordi Pons i Sebastià Serra (eds.), *V Encontre d'Historiadors de la Comunicació*. Palma: Universitat Illes Balears, 2003, p. 329-338.

²⁸ Per al cas francès, i al voltant del Primer de Maig, han arribat a conclusions similars, Miguel Rodríguez, *Le 1 Mai*. París: Gallimard/Juliard, 1990; Danielle Tartakowsky, «Le 1 Mai», Michel Pigenet i Danielle Tartakowsky (eds.), *Histoire des mouvements sociaux en France. De 1814 à nos jours*. Paris: La Découverte, 2012, p. 271-282.

²⁹ Vegeu Ferran Archilés i Marta García Carrión: «En la sombra del Estado. Esfera Pública nacional y homogeneización cultural en la España de la Restauración», *Historia Contemporánea* 45 (2012), p. 483-518.

cies lectores sembla que foren proclius a autors i obres de certa crítica social, però no socialista, com Benito Pérez Galdós, Vicente Blasco Ibáñez i Joaquín Dicenta;³⁰ molts d'ells, per cert, integrats en el panteó d'escriptors espanyols influents en la difusió d'imaginariis nacionals a través de les seues obres.

Segons sembla, el socialisme espanyol no seria excepcional en aquest aspecte, ja que es poden apreciar tendències similars en altres casos. Per exemple, *Quo vadis?* va ser un dels màxims èxits de l'editorial Nerbini, pròxima al socialisme italià entre 1897 i 1910,³¹ mentre que la popularitat de Georges Simenon a la França de la dècada del 1930 de segur que arribaria a les bases del socialisme francès.³² Tots ells compartien també el consum de les obres d'autors com Leon Tolstoi, Émile Zola o Victor Hugo. En el cas del socialisme balear, la Casa del Poble de Palma oferia un fons consonant amb aquestes tendències i, d'acord amb Santana, amb poc espai per a autors mallorquins.³³ Segons es pot deduir per donacions com la del socialista Camilo Vilaverde, la biblioteca de la Federació Obrera Menorquina (FOM) va ser ben similar.³⁴

En darrer lloc, entre els ritus i l'esbarjo socialistes, també ocupava un lloc destacat la pràctica del teatre. En aquesta direcció, Antoni Nadal ha indicat que els socialistes a la Casa del Poble de Palma combinaren drames de denúncia social, representats en llengua castellana, amb obres de to còmic, representades tant en castellà com en català. Aquella seria una dinàmica fàcilment compartida per la resta del socialisme balear. Això posaria de manifest la contradicció entre l'aspiració a un teatre socialista i el recurs a autors crítics socialment, però no socialistes, com Fola Igúrbide, per no parlar de la interpretació d'obres d'humor d'èxit comercial d'autors com els germans Álvarez Quintero o Pedro Muñoz Seca.³⁵

Tanmateix, a més d'aquesta contradicció i de la seua possible vinculació amb els limitats recursos materials del socialisme balear, cal subratllar que aquelles obres s'integraven en la cultura popular de masses nacional espanyola. De fet, en el conjunt del PSOE, les organitzacions socialistes representaren tant obres de denúncia social, com sainets, comèdies, sarsueles i peces costumistes regionals i intranscendents.³⁶ Tant a través de formacions artístiques pròpies com d'alienes, la militància socialista tenia al seu abast molts dels codis, discursos i símbols que conformaven la cultura popular de la massa espanyola, en la qual la nació era un ingredient ben present. En el cas balear, a més, la presència de representacions teatrals en llengua catalana, tot i ser sovint associada als registres humorístics podia tenir un component satíric polític i social crític.³⁷ Entre els autors en llengua catalana, és possible destacar Jordi Martí Rosselló, qui va tenir ressò a les barriades obreres mallorquines i deixà en algunes de les seues obres atacs al mallorquinisme catalanista.³⁸

³⁰ L'estudi clàssic sobre Madrid a Nuria Franco, *Catálogo de la Biblioteca de la Casa del Pueblo de Madrid (1908-1939)*. Madrid: Fundación Francisco Largo Caballero, 1998. Entre els distints treballs de l'autor, vegeu José-Carlos Mainer, «Notas sobre la lectura obrera en España (1890-1930)», Albert Balcells (dir.), *Teoría y práctica del movimiento obrero en España, 1900-1936*. València: Fernando Torres, 1977, p. 177-239; i, del mateix autor, *La doma de la Quimera. Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España*. Barcelona-Madrid: Iberoamericana, 2004.

³¹ Maurizio Degl'Innocenti, *Geografia e istituzioni del socialismo italiano, 1892-1914*. Napoli: Guida Editori, 1983, p. 56.

³² Serge Berstein, *La France des années 30*. París: Armand Colin, 1988, p. 21.

³³ Manuel Santana, «Educació i cultura a la Casa del Poble de Palma (1924-1936)», David Ginard (coord.), *La Casa del...*, op. cit., p. 87-104.

³⁴ Vilaverde, bibliotecari i per un temps edil socialista de Maó, va cedir obres de socialistes com Iglesias o Ramón Pla Armengol, però també de Dostoievski o Prosper Mérimée, així com comèdies de Cervantes i el clàssic català *Curial e Güelfa*. «Biblioteca de la F.O.M.», *Justicia Social* 110 (9 de setembre del 1933), p. 2.

³⁵ Antoni Nadal, «El teatre a la Casa del Poble de Palma (1924-1936)», David Ginard (coord.), *La Casa del...*, op. cit., p. 105-116.

³⁶ Francisco De Luis, «La cultura socialista en España: de los orígenes a la guerra civil», *Ayer* 54 (2004), p. 199-147.

³⁷ Com també comentava la citada Joana Lladó a David Ginard, *Treballadors, sindicalistes i...*, op. cit., p. 75.

³⁸ Isabel Peñarrubia, *Els partits polítics...*, op. cit., p. 134-135.

En conjunt, entre els actes de la sociabilitat socialista balear, el marc nacional espanyol no va ser absent, al contrari, en els actes del Primer de Maig, l'evocació de la nació a través dels discursos i la utilització de símbols com la bandera i l'himne nacional espanyol del moment feien conviure obrerisme i nació espanyola sense dificultats. De forma explícita i implícita, els socialistes apostaren per l'associació del projecte polític socialista amb la defensa d'Espanya. A més d'això, un altre conjunt d'elements com la música, el teatre o les lectures indiquen la integració de l'oci socialista en la cultura nacional de masses. Com han assenyalat investigacions anteriors, l'afirmació de la cultura obrera va ser un procés complex en el qual l'adaptació i imitació d'elements i valors de l'alta cultura i la cultura popular, sovint, fan difícil traçar una línia de separació nítida.³⁹ Per aquell motiu, com a ingredient destacat i sovint banalitzat d'aquella cultura de masses, la nació podia arribar a la quotidianitat militant i reproduir-se entre els socialistes.⁴⁰

Què celebrar? Festivitats locals i nacionals a la premsa socialista

Si els actes de sociabilitat obrera s'inserien en el context propi de la cultura de masses nacional del moment i es veien sovint envoltats per la simbologia i els discursos d'Espanya, resulta convenient atendre a l'actitud mantinguda cap a celebracions d'àmbit nacional espanyol, però també local. Això pot acostar el focus a altres rituals de la quotidianitat de la militància, que també podien conformar el seu marc d'identitat.

Pel que fa a les festivitats nacionals, se centra l'atenció en el 14 d'abril. No obstant això, s'ha de dir que altres dates simbòliques importants com el 12 d'octubre van estar pràcticament absents. El primer aniversari republicà va coincidir

amb el viatge oficial del president Alcalá Zamora a les Illes Balears, com s'estudia més avall. Així, al marge d'aquest fet, el Partit Socialista, com també membres del sindicat ugetista, s'implicaren en l'organització de la festivitat i convidaren la militància a participar. *El Obrero Balear* modificà la data d'aparició per a coincidir amb el 14 d'abril i recordà la legitimitat popular republicana i la transformació a què s'encaminava Espanya.⁴¹ Per altra banda, *Justicia Social* donà menys importància a la fita, però informà que des de la FOM s'il·luminaria i ornamentaria l'edifici per a commemorar la data.⁴²

En canvi, l'any 1933, la premsa menorquina rememorava intensament el 14 d'abril com a renaixement popular espanyol i victorejava la República i Espanya. Així, es posaven de relleu els avanços socials, militars i autonòmics i es reclamava la continuïtat del govern republicà-socialista «para bien de España y de los trabajadores».⁴³ Diferents articles d'aquella edició de *Justicia Social* afirmaven el compromís socialista amb la República, la implantació i govern de la qual eren definits com a reacció nacional espanyola a l'explotació del poble —interpretació reforçada amb la reproducció del manifest del comitè revolucionari de finals de l'any 1930.⁴⁴ Per la seua part, els socialistes no tingueren problemes a programar l'execució d'himnes obrers com *La Internacional*, *La Marsellesa de la Paz* i *La Commune*, amb «el himno nacional», l'*Himne de Riego*.⁴⁵

Aleshores, Joan Montserrat Parets a *El Obrero Balear* relacionava l'establiment republicà amb la lluita socialista iniciada en temps de Pablo Iglesias, i el considerava una garantia de millora social gràcies a l'acció ministerial socialista, mentre, els

³⁹ Vegeu especialment els articles de portada a *El Obrero Balear* 1582 (14 d'abril del 1932).

⁴² «Federación Obrera de Menorca», *Justicia Social* 37 (16 d'abril del 1932), p. 1.

⁴³ «II Aniversario», *Justicia Social* 89 (14 d'abril del 1933), p. 1.

⁴⁴ Veraclito, «La alegría de la República» i Miguel L'Amigo, «Rápida», *Justicia Social* 89 (14 d'abril del 1933), p. 3.

⁴⁵ Programació anunciada a *Justicia Social* 89 (14 d'abril del 1933), p. 2.

³⁹ Carlos Serrano, «Cultura popular/cultura obrera en España alrededor de 1900», *Historia Social* 4 (1989), p. 21-31.

⁴⁰ Michael Billig, *Nacionalisme banal*. Catarroja: Afers, 2006.

socialistes de Palma commemoraren l'acte amb diversos parlaments.⁴⁶

L'any 1934, l'actitud va ser distinta. Dirigents com Jaume criticaren els nous governants republicans i assenyalaren el distanciament popular vers la festa.⁴⁷ Els qui havien confiat en una «España, más grande, más digna, más justa» estaven decebuts.⁴⁸ Amb tot, el distanciament cap a les institucions i les celebracions no va impedir els socialistes apel·lar a l'espanyolitat i l'esquerranisme contra dita situació: «¡Españoles! ¡Izquierdistas! ¡No nos dejemos arrebatar la República, para que caiga en manos de los curas!».⁴⁹

Igualment hostil, o més encara, va ser *Justicia Social* l'any següent, en afirmar que els obrers rebutjaven les commemoracions d'una República totalment aliena a la del 1931.⁵⁰ *El Obrero Balear*, per la seua part, remarcava la falta de concurs popular per tal que la festa pogués considerar-se «verdaderamente Nacional».⁵¹

Finalment, l'any 1936 els socialistes participaren activament en una commemoració, aprofitada des de Mallorca per a demanar un caire antifeixista clar a la República.⁵² Llavors, el Front Popular a Maó celebrava la recuperació de la senda autènticament republicana de la celebració i del règim gràcies a l'acció del poble liberal i esquerrà maonès.⁵³

D'aquesta manera, és possible observar que el socialisme a les Illes Balears no va tenir massa inconvenients a assumir i participar en l'aniversari

republicà, festivitat que s'associava en tot moment a la celebració de la nació espanyola, entesa això sí en clau republicana i progressista. Tot i mostrar clarament un canvi d'actitud envers les celebracions oficials i les institucions comandades per governs radicals-cedistes, de la mateixa manera que el gros del PSOE,⁵⁴ pareix que els socialistes balears continuaven vinculant el 14 d'abril a una festivitat autorreferencial de la comunitat nacional-popular espanyola, en l'enaltiment de la qual n'havien de prendre part els obrers i conuiu els símbols d'Espanya i del socialisme.

Quant a les festivitats locals, la documentació consultada ofereix poques pistes sobre la implicació i/o opinió socialista. Entre les mencions destacables, Mestre Libori, freqüent articulista en català a *Justicia Social*, considerava les celebracions de Sant Joan a Ciutadella «bestieses d'es temps antig i demostracions de s'estancament d'un poble en se part espiritual». L'autor la considerava una festivitat oposada a la modernitat i la democràcia, un ritual de senyors i capellans amb gent abillada «com fa tres cents anys», impròpia d'un poble de sabaters honrats com Ciutadella i d'un temps com el republicà.⁵⁵ Posteriorment, l'any 1934, s'empraven arguments similars per a oposar-se a la commemoració del set-cents aniversari de la conquesta d'Eivissa. De forma explícita, es cridava els obrers a no contribuir a uns actes que vincularien pàtria i religió ja que els treballadors «no tiene más Patria que la Tierra; ni más Dios que la Naturaleza; ni más Religión que la Ciencia».⁵⁶ També a Consell els joves socialistes afirmaven que «el verdadero pueblo», fent gala de la seua voluntat d'emancipació, s'hauria absentat de celebracions d'evocació medieval organitzades per «la burguesía».⁵⁷ Per últim, especialment polèmi-

⁴⁶ J. Montserrat, «14 de Abril», *El Obrero Balear* 1634 (14 d'abril del 1933), p. 1; «Agrupación Socialista de Palma», *El Obrero Balear* 1635 (21 d'abril del 1933), p. 4.

⁴⁷ Alejandro Jaume, «Las fiestas del 14 de Abril», *El Obrero Balear* 1684 (6 d'abril del 1934), p. 1. Publicat també a *Justicia Social* l'endemà.

⁴⁸ «14 de abril de 1934», *Justicia Social* 141 (14 d'abril del 1934), p. 2.

⁴⁹ Ateneo, «Una república vergonzosa», *Justicia Social* 141 (14 d'abril del 1934), p. 4.

⁵⁰ «14 de Abril» i Alejandro Jaume, «Ante el 14 de Abril», *Justicia Social* 166 (13 d'abril del 1935), p. 2 i 3.

⁵¹ «La Fiesta del 14 de Abril», *El Obrero Balear* 1738 (12 d'abril del 1935), p. 1.

⁵² «Urge rodear la República de las máximas garantías», *El Obrero Balear* 1788 (17 d'abril del 1936), p. 4.

⁵³ «14 de abril de 1936», *Justicia Social* 219 (11 d'abril del 1936), p. 2.

⁵⁴ Sobre la posició canviant del socialisme respecte a la festivitat oficial del 14 d'abril, Lara Campos, *Celebrar la nación. Commemoraciones oficiales y festejos durante la Segunda República*. Madrid: Marcial Pons, 2016, p. 91-211.

⁵⁵ Mestre Libori, «Ses festes de Sant Joan a Ciutadella», *Justicia Social* 47 (25 de juny del 1932), p. 4.

⁵⁶ Gutiérrez, «Ecos de Ibiza», *El Obrero Balear* 1709 (28 de setembre del 1934), p. 1.

⁵⁷ «Aspiraciones retrógradas», *El Obrero Balear* 1763 (11 d'octubre del 1935), p. 4.

ques foren les festes d'Andratx de l'estiu del 1935. Aleshores els socialistes protestaren perquè una «bandera nacional» no hauria pogut sortir als actes a causa de la prohibició de les autoritats locals. En canvi, l'exaltació de «la guerra entre moros y cristianos» no hauria trobat cap impediment.⁵⁸

Per un altre costat, resulta molt cridanera l'absència a referències sobre la Festa de l'Estendard de Palma. Des de finals del vuit-cents, aquella celebració va reviuir sobre la base d'un cerimonial carregat de significació monàrquica, amb connotacions religioses, i sentit regional mallorquí i nacional espanyol. L'any 1929, el centenari de la conquesta per Jaume I, va ser un dels més intensos d'una festa que anava accentuant un caire de celebració de la identitat col·lectiva mallorquina. Durant el període republicà, la litúrgia republicana no va impregnar massa la festivitat, per bé que en els actes es va interpretar l'*Himne de Riego* i no la *Marxa Reial*. Així mateix, a partir de l'any 1934, les autoritats municipals de Palma i les provincials mallorquines tractaren d'incorporar-se a la festa i reprengueren part del cerimonial religiós i del culte a Jaume I. El mallorquinisme polític, per la seua part, no va aprofitar la data per a associar-la a cap reivindicació autonomista.

D'acord amb Antoni Quintana i Isabel Peñarrubia, el jacobinisme i l'espanyolisme socialista menaria a apartar-se d'aquella festivitat. Els socialistes no apreciarien la possibilitat d'unir la identitat mallorquina a la promoció d'una idea de ciutadania i una política útil al seu projecte.⁵⁹ Certament, no s'han detectat al·lusions a *El Obrero Balear* —ni a favor ni en contra—, com també hauria passat durant la primera dècada del segle xx;⁶⁰ probablement, el pes catòlic i monàrquic del repertori simbòlic mobilitzat, accentuat durant la

dictadura de Miguel Primo de Rivera, apartaria molts socialistes.⁶¹ Ara bé, tampoc es van donar esforços per aprofitar la celebració i la seua associació a la identitat local i regional. Tal volta, precisament en l'oposició a determinats usos i símbols trobava una via d'afirmació la pròpia visió socialista sobre la identitat local, regional i nacional.

Benvingut Mr. Zamora

La visita del president Alcalá Zamora, l'any 1932, va suposar un acte extraordinari al voltant del qual els socialistes s'esforçaren per fer palesa la seua adhesió republicana i nacional espanyola. Cal pensar, al respecte, que els viatges presidencials pogueren funcionar de forma semblant als reials d'Alfons XIII, com a actes d'exhibició i acostament nacional als distints espais locals.⁶²

L'anunci del viatge presidencial va ser acollit de forma molt positiva pels socialistes. El comitè de la FOM es va sumar als actes en honor al president i esperava dels socialistes maonesos i balears una gran implicació, ara que amb la República desapareixen les imposicions contra la «voluntad nacional»,⁶³ idea repetida des d'UGT, que remarcava que ara «el Jefe del Estado representa a la nación en el justo sentido democrático».⁶⁴ En ambdós casos, aquell es considerava motiu més que suficient perquè la classe treballadora li oferís una calurosa rebuda, en previsió de l'hostilitat dels sectors acomodats. De la mateixa manera, *Justicia Social* recollia un manifest de les agrupacions socialistes menorquines que insistiren a convocar els militants, com a «socialistas y menorquines», als actes i mostrar així la fidelitat socialista amb un règim

⁵⁸ Jaime Porcel, «Como en la Dictadura», *El Obrero Balear* 1755 (16 d'agost del 1935), p. 4. L'articulista, «el comunista de s'Arracó», no hauria pogut sortir a la desfilada de carrosses per impediment de la Guàrdia Civil.

⁵⁹ Hem seguit sobre aquesta festivitat a Antoni Quintana, *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*. Catarroja: Afers, 1998. Les afirmacions sobre el socialisme són a p. 261.

⁶⁰ Joan Tomás Martínez, *La construcció d'una cultura socialista a Mallorca (1900-1909)*. *El setmanari El Obrero Balear*. Palma: Documenta Balear, 2009.

⁶¹ Mª José Sánchez de León, «Tractament de la premsa sobre la Festa de l'Estendard en l'època de Primo de Rivera», Arnau Company, Jordi Pons i Sebastià Serra (eds.), *V Encontre d'Historiadors...*, op. cit., p. 397-414.

⁶² Margarita Barral (ed.), *Alfonso XIII visita España. Monarquía y nación*. Granada: Comares, 2016.

⁶³ «Federación Obrera de Menorca», *Justicia Social* 33 (19 de març del 1932), p. 1.

⁶⁴ Jaume Rebassa, «Ante la venida del Presidente de la República», *El Obrero Balear* 1579 (25 de març del 1932), p. 1.

que posava «el bien del país sobre todo interés partidista y sobre todo espíritu de secta».⁶⁵

Quan Alcalá Zamora va arribar a Palma, la premsa i les organitzacions socialistes balears mantingueren aquells esquemes: subratllar la representativitat nacional del nou règim, encarnada en la figura del president; destacar l'alliberament d'Espanya gràcies a la República; i comminar a la participació en els actes per a provar la condició republicana i espanyola de les illes i la ciutadania.⁶⁶ Al mateix temps, especialment des de Menorca, els socialistes pressionaven les autoritats locals per a fer arribar al president les reivindicacions de l'illa, insistint en la unitat menorquina amb la resta d'Espanya.⁶⁷

Finalitzada l'estada presidencial, *El Obrero Balear* i líders com Alexandre Jaume valoraren positivament el comportament popular, l'entusiasme del qual hauria superat el sabotatge burgès, en la recepció del cap d'Estat i servidor de «la patria».⁶⁸ A més, es va aprofitar per a ressenyar un discurs d'Indalecio Prieto, acompanyant del President, qui hauria manifestat la necessitat de donar suport a la República amb l'objectiu d'impedir l'enviliment d'Espanya pels seus enemics.⁶⁹

En canvi, a Capdepera, els socialistes protestaren contra l'alcalde per tractar d'evitar la realització d'actes propis, al marge dels oficials. Malgrat això, l'Agrupació Socialista i el Grup Socialista Femení haurien dut banderes roges i cantat *La Internacional* davant representants de la República; però no s'haurien entonat «els acordes del himno nacional» per culpa de l'alcalde.

Com a conseqüència, els socialistes es dirigien al governador per a preguntar: «¿Es que no somos españoles en Capdepera? O es que los frigios municipales añoran la marcha real y abominan de la de Riego?».⁷⁰

Contràriament, espanyolitat, republicanisme i socialisme s'haurien manifestat units a Eivissa. Allà hauria tremolat la bandera roja socialista en honor d'Alcalá Zamora, com a prova de la germanor proletària d'illencs i espanyols i de la unió socialista i republicana que alçava «la Patria al nivel de los países más avanzados de Europa».⁷¹

Un altre panorama es dibuixava des de Menorca. Concretament, els socialistes consideraven que Maó havia fallat a la cita i que el poble i les autoritats no havien estat a l'altura del liberalisme i republicanisme de què es vantaven.⁷² Ara bé, alguns socialistes pensaven que millor no mostrar-se massa entusiasmats amb la República, perquè encara restava molt a fer en favor de la vida dels treballadors.⁷³

D'aquesta manera, és possible afirmar que la visita presidencial va valdre als socialistes per a associar República i Espanya: la primera, encarnada en la figura presidencial, representava la voluntat de la segona i els seus defensors —els socialistes entre ells— s'esforçarien per redimir i millorar la situació de la pàtria. Així doncs, els militants eren cridats a prendre part en uns actes en què la barreja simbòlica socialista i nacional espanyola era practicada i reivindicada obertament. La classe obrera i el poble havien d'omplir el buit que deixarien els poderosos, mancats d'autèntic patriotisme. Per últim, especialment a Menorca, els socialistes tractaren de vincular la identitat local amb la nació espanyola, mitjançant el republicanisme i progressisme, de manera que ambdós àmbits es posaven en sintonia.

⁶⁵ «Agrupaciones Socialistas Obreras de Menorca», *Justicia Social* 34 (26 de març del 1932), p. 1.

⁶⁶ «Nuestra salutación», *El Obrero Balear* 1580 (1 d'abril del 1932), p. 1.

⁶⁷ «La Federación Obrera de Menorca y las Agrupaciones Socialistas Menorquinas, en exposición respetuosa y razonada se dirigen al Presidente de la República», *Justicia Social* 35 (2 d'abril del 1932), p. 1.

⁶⁸ «De la visita del Presidente de la República Española», *El Obrero Balear* 1581 (8 d'abril del 1932), p. 2-3; Alejandro Jaume, «Recuerdos del Viaje Presidencial», *El Obrero Balear* 1582 (14 d'abril del 1932), p. 2.

⁶⁹ «Nuestro compañero Indalecio Prieto en Palma», *El Obrero Balear* 1581 (8 d'abril del 1932), p. 1.

⁷⁰ Bartolomé Gili, «Crónica de Capdepera», *El Obrero Balear* 1583 (22 d'abril del 1932), p. 3.

⁷¹ Oraf, «Solar Ebusitano», *El Obrero Balear* 1584 (1 de maig del 1932), p. 2.

⁷² Luciano Bergeret, «¿Qué ha pasado en Mahón»; i «El Presidente de la República en Menorca», ambdós a *Justicia Social* 36 (9 d'abril del 1932), p. 2 i 3.

⁷³ L. Rodríguez, «En Mahón como en todas partes», *Justicia Social* 38 (23 d'abril del 1932), p. 3.

Conclusió

D'acord amb l'estudi plantejat, la capacitat de la cultura política socialista de (re)produir i difondre el marc polític i cultural nacional va ser notable. De forma intencionada o no, molts referents culturals i simbòlics de la nació espanyola estaven presents en els rituals i pràctiques del socialisme. El cas balear mostra que la cultura i identitat obrera socialista no va quedar aïllada de l'àmbit de la cultura de masses del moment i que la identificació nacional espanyola va ser vindicada pels socialistes, fins i tot en el context de dates significatives com el Primer de Maig. L'espanyolitat era un valor acceptat i no qüestionat, com es demostraria tant en rituals propis i quotidians, com durant moments extraordinaris com els de la visita d'Alcalá Zamora.

Al mateix temps, si el socialisme balear va ser capaç d'assumir i integrar festivitats d'ordre nacional espanyol, respecte a determinades

tradicions locals i regionals, la premsa fa la impressió de guardar, com a mínim, silencis i recels. En les escasses ocasions en què es va informar sobre festivitats, va predominar l'oposició a aquelles a causa de la vinculació amb el món religiós, com podria ser el cas de les celebracions de la conquesta cristiana de l'arxipèlag. Així es podria fomentar certa contraposició socialista amb determinats elements significatius en la definició de la comunitat local. Amb tot, això no va impedir el socialisme entroncar amb una identitat local definida en clau republicana, progressista i espanyola. De fet, sembla legítim pensar en l'assumpció socialista d'una particularitat balear i/o illenca, però, en general, mai objecte de politització —per exemple, el PSOE es mantindria com a mínim ambigu en matèria autonòmica—⁷⁴ i sempre entesa de forma subordinada respecte a la dimensió nacional espanyola i al projecte polític socialista que s'associava a aquella.

⁷⁴ Antoni Marimón i Sebastià Serra (dirs.), *Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)*. Palma: Lleonard Muntaner, 2012, p. 288-289. David Ginard, *Treballadors, sindicalistes i...*, *op. cit.*, p. 362.